<u>અસ્વીકરણ</u>: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

<u>DISCLAIMER:</u> The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

==========

[૨૦૨૩] ૧૩ એસ.સી.આર. ૭૮૮: ૨૦૨૩ આઈએનએસસી ૮૮૮

કેસની વિગતો

રાજેશ જૈન

વિરુદ્ધ

અજય સિંહ

(ફોજદારી અપીલ નં.૩૧૨૬/૨૦૨૩)

૦૯ ઓક્ટોબર, ૨૦૨૩

[અરવિંદ કુમાર અને એસ. વી. એન. ભાટી, ન્યાયમૂર્તિઓ]

હેડનોટ્સ

વિચારણા માટે મુદ્દો: ચેકનો અમલ વિવાદ હેઠળ ન હોવાથી, ધ્યાનમાં લેવાનો મર્યાદિત પ્રશ્ન એ છે કે (i) આરોપીએ તેના 'પુરાવાના બોજ' ની ચૂકવણી કરી હોવાનું કહી શકાય કે કેમ, કારણ કે નીચેની અદાલતોએ તારણ કાઢ્યું છે કે નેગોશિએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટ, ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૩૯ દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવેલ કાયદાની ધારણાને નકારી કાઢવામાં આવી હતી.

નેગોશીયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટ, ૧૮૮૧–કલમ ૧૩૯–સામાવાળા–આરોપીએ એન. આઈ. એક્ટની કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુના માટે પ્રયાસ કર્યો–ટ્રાયલ કોર્ટે સામાવાળાને નિર્દોષ જાહેર કર્યો–હાઇકોર્ટ દ્વારા નિર્દોષ જાહેર કરવાનો આદેશ–માલિકી:

ઠેરવવામાં આવેલ: નીચેની બંને અદાલતોએ જે રીતે રેકોર્ડ પરના પુરાવાઓ નુ મુલ્યાંકન કરવા માટે આગળ વધ્યા છે તેમાં એક મૂળભૂત ખામી છે–એકવાર કલમ ૧૩૯ હેઠળની ધારણા અમલમાં આવી જાય તે પછી, અદાલતોએ એ આધાર પર આગળ વધવું જોઈએ કે ચેક, ખરેખર, દેવું/જવાબદારીના નિકાલમાં જારી કરવામાં આવ્યો હતો–પછી સમગ્ર ધ્યાન આરોપી દ્વારા સ્થાપિત કેસ પર કેન્દ્રિત કરવું જરૂરી છે, કારણ કે ધારણા સક્રિય

થવાની અસર આરોપી પર પુરાવાઓનો બોજ ખસેડે છે–પછી તપાસની પ્રકૃતિ એ જોવા માટે હશે કે આરોપીએ ધારણાને નકારી કાઢવાની પોતાની જવાબદારી નિભાવી છે કે કેમ–તાત્કાલિક કિસ્સામાં, જ્યારે અદાલતોએ તારણ કાઢ્યું હતું કે સહી સ્વીકારવામાં આવી છે, કોર્ટે બેમાંથી કોઈ એક પ્રશ્નની તપાસ કરવી જોઈતી હતી (જે રીતે આરોપીએ ધારણાને રદિયો આપવાનું પસંદ કર્યું છે તેના આધારે):શું આરોપીએ ચેક જારી કરતી વખતે કોઈ દેવું/જવાબદારી અસ્તિત્વમાં ન હતી તે સાબિત કરવા અને નિર્ણાયક રીતે સ્થાપિત કરવા માટે કોઈ બચાવ પુરાવાનું નેતૃત્વ કર્યું છે–ખંડન પુરાવાની ગેરહાજરીમાં તપાસનો સમાવેશ થાય છે:શું આરોપીએ 'કેસના ચોક્કસ સંજોગો' નો ઉલ્લેખ કરીને સંભાવનાઓના પ્રાધાન્ય દ્વારા દેવું/જવાબદારીનું અસ્તિત્વ ન હોવાનું સાબિત કર્યું છે–ટ્રાયલ કોર્ટના અભિગમમાં વિકૃતિ હતી કારણ કે તેણે 'શું કાનૂની રીતે માન્ય અને લાગુ કરી શકાય તેવું દેવું અસ્તિત્વમાં છે કે કેમ તે પ્રશ્ન ઘડ્યો હતો. સી. ડબલ્યુ. આઈ./એ.) કહેવાતી જવાબદારી/દેવાની ચૂકવણીમાં જારી કરવામાં આવી હતી '–જ્યારે પ્રશ્નની પ્રારંભિક રચના જ ખોટી હોય, ત્યારે કોઈ યોગ્ય પરિણામની અપેક્ષા રાખી શકતું નથી–આરોપી પર જવાબદારી નક્કી કરવાને બદલે ફરિયાદી પર જવાબદારી નક્કી કરવામાં આવી છે–હાઈકોર્ટ ફરિયાદી તરફથી પુરાવાની અછત પર પણ સવાલ ઉઠાવ્યો છે જેથી તે આરોપીને લોન લંબાવવાના તેના આરોપને સમર્થન આપી શકે, જ્યારે તેણે તેના બદલે આરોપી દ્વારા સ્થાપિત કેસ સાથે પોતાને સંબંધિત રાખવો જોઈએ અને શું તેણે ચેક જારી કરતી વખતે કોઈ દેવું/જવાબદારી અસ્તિત્વમાં ન હતી તે સાબિત કરીને તેના પુરાવાઓનો બોજ ચૂકવ્યો હતો કે કેમ – રેકોર્ડને ધ્યાનમાં લેતા, આરોપી દ્વારા સ્થાપિત કેસ વિરોધાભાસથી ભરેલો હતો–પ્રશ્નનો જવાબ (i) નકારાત્મક છે–પરિણામે, એન. આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળ દાખલ કરવામાં આવેલી ફરિયાદને મંજૂરી આપવામાં આવે છે અને પ્રતિવાદી–આરોપીને દોષિત ઠેરવવામાં આવે છે.[પેરા ૫૫,૫૬,૫૭,૬૨,૬૩]

પુરાવા અધિનિયમ, ૧૮૭૨–નેગોશિએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટ, ૧૮૮૧–પુરાવા અને ધારણાઓનો બોજ:વિભાવનાત્મક આધારો–ચર્ચા અને વિસ્તૃત.

નેગોશિએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટ, ૧૮૮૧–કલમ ૧૩૯–અનુમાનની અસર અને સાબિતીની જવાબદારી બદલવાની–ચર્ચા.

અવતરણ **અને અન્ય સંદર્ભોની યાદી**

શ્રીમતી દલબીર કૌર અને અન્યો વિરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય (૧૯૭૬) ૪ એસસીસી ૧૫૮:[૧૯૭૭] ૧ એસસીઆર ૨૮૦; ગિમ્પેક્સ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ વિરુદ્ધ મનોજ ગોયલ (૨૦૨૨) ૧૧ એસસીસી ૭૦૫; કે. ભાસ્કરન વિરુદ્ધ શંકરન વૈદ્યન બાલન (૧૯૯૯) ૭ એસસીસી ૫૧૦:[૧૯૯૯] ૩ પૂરક.એસ. સી. આર. ૨૭૧; કુંદનલાલ વિરુદ્ધ કસ્ટોડિયન ઇવેક્યુઈ પ્રોપર્ટી એ. આઈ. આર. ૧૯૬૧ એસ. સી. ૧૩૧૬; જી. વાસુ વિરુદ્ધ સૈયદ યાસીન એ. આઈ. આર. ૧૯૮૭ એ. પી. ૧૩૯; ભારત બેરલ વિરુદ્ધ અમીન ચંદ (૧૯૯૯) ૩ એસ. સી. સી. ૩૫:[૧૯૯૯] ૧ એસસીઆર ૭૦૪; કુમાર એક્સપોર્ટ્સ વિ. શર્મા એક્સપોર્ટ્સ (૨૦૦૯) ૨ એસસીસી ૫૧૩:[૨૦૦૮] ૧૭ એસસીઆર ૫૭૨; બીર સિંહ વિરુદ્ધ મુકેશ કુમાર (૨૦૧૯) ૪ એસસીસી ૧૯૭:[૨૦૧૯] ૨ એસસીઆર ૨૪; રંગપ્પા વિરુદ્ધ મોહન AIR ૨૦૧૦ SC ૧૮૯૮:[૨૦૧૦]

*૬ એસ. સી. આર. ૫૦૭; બસલિંગપ્પા વિ. મુદિબસપ્પા એ. આઈ. આર. ૨૦૧૯ એસ. સી. ૧૯૮૩:[૨૦૧૯] ૬ એસસીઆર ૫૫૫–*નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

*પુરાવાઓના નિયમો–આધુનિક કાયદાનું છુપાયેલું મૂળ–જહોન હેનરી વિગમોર–*નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

અન્ય કેસ વિગતોમાં ઇમ્પીગ્નેડ ઓર્ડર અને અરજીઓનો સમાવેશ થાય છે.

ક્રિમિનલ એપેલેટ જ્યુરિસડીક્શનઃ ક્રિમિનલ અપીલ નંબર ૩૧૨૬/૨૦૨૩.

સીઆરએમએ નંબર ૧૪૮/૨૦૨૦ માં ચંદીગઢ ખાતે પંજાબ અને હરિયાણા હાઇકોર્ટ ૦૧.૦૨.૨૦૨૨ ના ચુકાદા અને આદેશમાંથી.

દેખાવઃ

વ્યક્તિગત રીતે અરજદાર

યુધવીર દલાલ, સુરેન્દ્ર સિંહ, હિમાંશુ સિંગરોહા, સુશ્રી સુનૈના, કૈલાસ બાજીરાવ ઔતાડે, સામાવાળાના વકીલો.

સર્વોચ્ચ અદાલતનો ચુકાદો/આદેશ

ચુકાદો

અરવિંદ કુમાર, જસ્ટિસ

૧. રજા મંજૂર.

૨. પ્રતિવાદી–આરોપી પર નેગોશિએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટ, ૧૮૮૧ (ટૂંકમાં 'NII એક્ટ') ની કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુનો ચલાવવામાં આવ્યો હતો.ટ્રાયલ કોર્ટે તેને [ફોજદારી ફરિયાદ નંબર ૨૨૧/૨૦૧૭ માં ૧૭.૧૨.૨૦૧૯ તારીખનો ચુકાદો અને આદેશ] નિર્દોષ જાહેર કર્યો હતો.હાઇકોર્ટ અપીલકર્તાની–ફરિયાદીની અપીલને ફગાવી દીધી હતી અને નિર્દોષ જાહેર કરવાના આદેશને સમર્થન આપ્યું હતું [/૨૦૨૦ ફોજદારી અપીલ નંબર ૧૪૮ને ગુજરાત હાઇકોર્ટ ૦૧.૦૨.૨૦૨૧ ના ચુકાદા અને આદેશ દ્વારા ફગાવી દીધો હતો].નીચેની

અદાલતો દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા સહવર્તી તારણોને પડકારતા, ફરિયાદીએ આ અપીલને પસંદ કરી છે.

<u>ફરિયાદીનો કેસ</u>

૩. શ્રી અજય સિંહ (પ્રતિવાદી–આરોપી) અને તેમની પત્નીએ ૦૧.૦૩.૨૦૧૪ પર અપીલકર્તા–ફરિયાદી (શ્રી રાજેશ જૈન) નો સંપર્ક કરીને તેમને નાણાં ઉછીના આપવાની વિનંતી કરી હોવાનું કહેવાય છે.આ બેઠકની સગવડ શ્રી સિંહની સાળી સુશ્રી ગીતા સુનાર દ્વારા કરવામાં આવી હોવાનું કહેવાય છે, જેઓ લગભગ ૧૫ વર્ષથી શ્રી રાજેશ જૈન હેઠળ કર્મચારી તરીકે કામ કરી રહ્યા હતા.વ્યક્તિગત રીતે હાજર રહેલા અપીલકર્તા શ્રી રાજેશ જૈને દલીલ કરી હતી કે તેમણે રૂ. તે દિવસે ૬ લાખ રૂપિયા આપ્યા હતા અને શ્રી અજય સિંહ સમયસર ચુકવણી કરવાના તેમના વચનનું સન્માન કરશે અને સંમતિ મુજબ વ્યાજ સાથે ઉછીના લીધેલી રકમ પરત કરશે તેવી સાચી માન્યતામાં તેમણે તે પછી વધુ રકમ આપી હતી.

૪. પ્રતિવાદી–આરોપી સંમત થયેલી સમયમર્યાદા મુજબ ચૂકવણી કરવામાં નિષ્ફળ ગયો.તેના પૈસા પાછા મેળવવાના ફરિયાદીના પ્રયાસોને ટાળવાના વ્યૂહનો સામનો કરવો પડ્યો હતો.આરોપીએ તેની ચુકવણીની જવાબદારી ટાળવાના ઈરાદાથી ફરિયાદીને નોટિસ આપ્યા વિના તેનો સેલ્યુલર

ટેલિફોન નંબર બદલ્યો હોવાનું કહેવાય છે.વર્ષ ૨૦૧૭માં જ ફરિયાદી આરોપીઓને શોધવામાં સફળ રહ્યો હતો–તે સમયે આરોપીએ માફી માંગી હતી અને ત્રણ મહિનાની અંદર વ્યાજ સાથે ઉછીના લીધેલી રકમ ચૂકવવાનું વચન આપ્યું હતું.આરોપીએ ફરિયાદીને જાણ કરી હતી કે તે નેપાળમાં પોતાની માલિકીની જમીનના બે પ્લોટ વેચીને, વ્યક્તિગત લોન લઈને અને તેને મળવાની ઉભા પગાર પંચની બાકી રકમમાંથી ભંડોળ મેળવશે.

૫. ફરી એકવાર આરોપીએ પોતાનું વચન પાળ્યું ન હતું.તે તેના રહેણાંક સરનામાં પર મળી આવ્યો ન હતો.લગભગ ૭ મહિના સુધી સફળતાપૂર્વક પોતાને છુપાવ્યા બાદ, ફરિયાદીએ તેને નવા રહેણાંક સરનામે શોધી કાઢ્યો હોવાનું જણાય છે.સીધી અથડામણમાં, આરોપીએ બાકી નીકળતી રકમની આંશિક ચુકવણી માટે ૧૬૩૦૪૪ (તારીખ ૧૯.૧૦.૨૦૧૭) નો પોસ્ટ–ડેટેડ ચેક નંબર જારી કર્યો હોવાનું કહેવાય છે.આરોપીએ ફરિયાદીને ખાતરી આપી હતી કે ડિસેમ્બર ૨૦૧૭માં બીજો ચેક જારી કરીને બાકી નીકળતી રકમની ચૂકવણી કરવામાં આવશે.

૬. તેની રજૂઆત પર, 'ભંડોળ અપૂરતું છે' ના સમર્થન સાથે ચેક પરત કરવામાં આવ્યો હતો.ફરિયાદીએ તેના વકીલ દ્વારા ૨૬.૧૦.૨૦૧૭ પર ડિમાન્ડ નોટિસ જારી કરી હતી અને આરોપીઓને ચેકની રકમ (રૂ. ૬,૯૫,૨૦૪) અને

૧૫ દિવસની અંદર થયેલા અન્ય ખર્ચ.માંગનું પાલન કરવામાં આવ્યું ન હોવાથી, ૨૯.૧૧.૨૦૧૭ પર ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ પ્રથમ વર્ગ (JMFC), જીંદની અદાલત સમક્ષ કલમ ૧૩૮ NII અધિનિયમ હેઠળ ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી હતી.

<u>ટ્રાયલ કોર્ટ સમક્ષ કાર્યવાહી</u>

૭. ટ્રાયલ કોર્ટે ગુનાની નોંધ લીધી, આરોપીઓને સમન્સ પાઠવ્યું અને આરોપની નોટિસ જારી કરી.આરોપીએ દોષિત ન હોવાનો દાવો કર્યો હતો અને દાવો કર્યો હતો કે તેના પર કેસ ચાલી રહ્યો છે.

૮. તેમના કેસના સમર્થનમાં, ફરિયાદીએ પોતાની જાતને સીડબ્લ્યુ–૧ તરીકે તપાસ કરી હતી.એસબીઆઇ, જીંદ શાખા કચેરીના બેંક અધિકારી શ્રી ગુલાબ સિંહની સીડબ્લ્યુ–૨ અને સુશ્રી ગીતા સુનારની સીડબ્લ્યુ ૩ તરીકે તપાસ કરવામાં આવી હતી.ફરિયાદીએ સંબંધિત દસ્તાવેજી પુરાવા પણ રજૂ કર્યા હતા. [Ex.CW ૧/A–Cheque નંબર ૧૬૩૦૪૪ તારીખ ૧૯.૧૦.૨૦૧૭; Ex.CW ૧/B–Cheque રીટર્ન મેમો તારીખ ૦૧.૧૧.૨૦૧૭; Ex.CWA/C–ફરિયાદીની બેંક પાસબુકની નકલ; Ex.CW ૧/D–Legal નોટિસ તારીખ ૨૬.૧૦.૨૦૧૭; Ex.CW ૧/E–Postal રસીદ તારીખ ૨૮.૧૦.૨૦૧૭; Ex.CW ૨/૧–Statement ફરિયાદી ડૉ. રાજેશ જૈનના

ખાતાની અસર ૦૧.૧૦.૨૦૧૭ થી ૩૧.૧૨.૨૦૧૭; Ex. સી. ડબલ્યુ. ૨/૨– ચેક બોનસ રજિસ્ટરની નકલ] જેમાં ચેક, ચેક રિટર્ન મેમો, બેંક પાસબુકની નકલ, ડિમાન્ડ નોટિસ, પોસ્ટલ રજિસ્ટર, ફરિયાદીના ખાતાનું નિવેદન અને ચેક રિટર્ન રજિસ્ટરનો સમાવેશ થાય છે.

૯. ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતા ૩૧૩ હેઠળ તેના નિવેદનમાં આરોપીએ ફરિયાદી પાસેથી Rs.૨૦ લાખ સુધીની રકમ ઉછીના લેવાની કબૂલાત કરી છે.તેણે અમુક વ્યાજની રકમ ચૂકવવાની કબૂલાત કરી છે અને વિનંતી કરી છે કે ફરિયાદીએ વધુ રકમની માંગણી કરવાનું શરૂ કર્યું હોવાથી તે બાકીની રકમ ચૂકવી શક્યો નથી.તે કાનૂની નોટિસ મળી હોવાની પણ કબૂલાત કરે છે પરંતુ કોઈ પણ ચેક જારી કરવાનો ઇનકાર કરે છે.

૧૦. આરોપી વતી કોઈ બચાવ પુરાવા રજૂ કરવામાં આવ્યા નથી.

૧૧. રેકોર્ડ પરના પુરાવાને ધ્યાનમાં લઈને, ટ્રાયલ કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો કે આરોપી દોષિત નથી.

૧૨. ટ્રાયલ કોર્ટને જાણવા મળ્યું હતું કે (i) ફરિયાદીએ એન. આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુના અંતર્ગત આવશ્યક તથ્યો સાબિત

કરવાની તેની પ્રારંભિક જવાબદારી નિભાવી હતી; (ii) ચેક પર સહી કરી હતી. સી. ડબલ્યુ. ૧/એ) ને આરોપી દ્વારા સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો અને તેથી, તેણે એન. આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૩૯ હેઠળ વૈધાનિક ધારણાને યોગ્ય રીતે ઉભી કરી હતી. તે પછી, તેણે યોગ્ય રીતે નોંધ્યું હતું કે ધારણાને રદિયો આપવાની જવાબદારી આરોપી પર છે અને કહ્યું હતું કે 'સંભવિત બચાવ' ઉઠાવીને તેને મુક્ત કરવાની જવાબદારી છે જે કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવા દેવુંના અસ્તિત્વ અંગે શંકા પેદા કરશે.

૧૩. તે પછી નિર્ણય માટેનો મુદ્દો નીચે પ્રમાણે ઘડવામાં આવ્યો હતોઃ

"નિર્ધારણ માટે એકમાત્ર પ્રશ્ન બાકી છે કે શું કાનૂની રીતે માન્ય અને લાગુ કરી શકાય તેવું દેવું ફરિયાદી અને પ્રશ્નમાં ચેક (ઉદા. સી. ડબલ્યુ. આઇ./એ) ઉપરોક્ત જવાબદારી/દેવાની ચૂકવણીમાં જારી કરવામાં આવી હતી?"

૧૪. ટ્રાયલ કોર્ટે આ મુદ્દાનો નકારાત્મક જવાબ આપ્યો હતો.તેમાં એવું માનવામાં આવ્યું ઠેરવેલ કે ફરિયાદી વાજબી શંકાથી આગળ પોતાનો કેસ સાબિત કરવામાં નિષ્ફળ ગયો હતો.એવું જોવા મળ્યું છે કે આરોપીની આગેવાની હેઠળના બચાવ પક્ષે ફરિયાદીના કેસની સત્યતા અંગે શંકા પેદા કરી છે.

૧૫. ટ્રાયલ કોર્ટનો નિષ્કર્ષ નીચેના આધારો પર આધારિત હતોઃ

(i) તે કાનૂની નોટિસ [ઉદા. CW ૧/D] તારીખ ૨૬.૧૦.૨૦૧૭ એ માન્ય કાનૂની નોટિસ નહોતી કારણ કે તેના પર ફરિયાદી અથવા તેના વકીલ દ્વારા સહી કરવામાં આવી ન હતી.

((૨) ફરિયાદ, કાનૂની નોટિસ તેમજ સોગંદનામાના પુરાવાઓમાં, ફરિયાદી તે તારીખ, મહિનો અને વર્ષનો ઉલ્લેખ કરવામાં નિષ્ફળ ગયો છે કે જેના પર તેણે લોન માટે વિવિધ રકમ આગળ ધપાવી હતી.

(૩) રેકોર્ડ પરના પુરાવા સૂચવે છે કે ફરિયાદી નાણાં ધિરાણના વ્યવસાયમાં છે.તેની પાસે કોઈ માન્ય લાઇસન્સ/નોંધણી ન હોવાથી [કલમ ૪ (૨) જણાવે છે કે કોઈ પણ શાહુકાર પંજાબ રજિસ્ટ્રેશન ઓફ મની લેન્ડર્સ એક્ટ, ૧૯૩૮ [એડપ્ટેશન ઓફ લો ઓર્ડર ૧૯૬૮–પાનું ૭૫ જુઓ] (મની લેન્ડર્સ એક્ટ) હેઠળ પેટા–કલમ (૧) હેઠળ નોંધણી ન કરાવે ત્યાં સુધી તે લોન આગળ વધારવાનો વ્યવસાય હાથ ધરશે નહીં, તે મની લેન્ડર્સ એક્ટની કલમ ૩ મુજબ અગાઉથી આપવામાં આવેલા નાણાંની વસૂલાત માટે દાવો દાખલ કરી શક્યો ન હોત. બોમ્બે હાઇકોર્ટે

નંદા વિરુદ્ધ નંદકિશોર [(૨૦૧૦) એસ. સી. સી. ઓનલાઈન બોમ્બે ૫૪] ના કેસમાં એન. આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળ ફરિયાદનો પણ સમાવેશ કરવા માટે કલમ ૩ માં જોવા મળતા 'કોઈપણ દાવામાં' શબ્દસમૂહનું વ્યાપક અર્થઘટન કર્યું છે. ઉપરોક્ત નિર્ણય પર આધાર રાખીને, ટ્રાયલ કોર્ટે તારણ કાઢ્યું છે કે ફરિયાદ અમલ ન કરી શકાય તેવા દાવાના સંદર્ભમાં દાખલ કરવામાં આવી છે.

(iv) કલમ ૧૩૮માં દર્શાવેલી પ્રક્રિયાનું યોગ્ય રીતે પાલન કરવામાં આવ્યું નથી કારણ કે ફરિયાદીને ચેક રિટર્ન મેમોની નોટિસ મળી તે પહેલાં જ કાયદાકીય નોટિસ અકાળ જારી કરવામાં આવી છે.ચેક રીટર્ન મેમો પર પ્રતિબિંબિત તારીખ ૧.૧૧.૨૦૧૭ છે અને જે તારીખે કાનૂની નોટિસ જારી કરવામાં આવી હતી તે ૨૬.૧૦.૧૭ છે.જ્યાં સુધી ચેકનું અનાદર ન થયું હોય ત્યાં સુધી કાનૂની નોટિસ જારી કરી શકાતી ન હતી.

(v) ફરિયાદીનું નિવેદન શંકાસ્પદ છે કારણ કે ચેક, સ્વીકાર્ય રીતે, બાકી નીકળતી રકમની આંશિક ચુકવણીમાં જારી કરવામાં આવ્યો હતો.ફરિયાદ અથવા ડિમાન્ડ નોટિસમાં ક્યાંય પણ ફરિયાદીએ આરોપીઓને લોનની કુલ રકમ જાહેર કરી નથી.કોર્ટને તે આશ્ચર્યજનક લાગ્યું કે ફરિયાદી, એક અસ્થિચિકિત્સક સર્જન, કોઈ પણ ઔપચારિક કરાર/અગાઉથી લોનની સ્વીકૃતિ વિના, આરોપી, વર્ગ IV ના કર્મચારીને મોટી રકમની લોન એડવાન્સ કરશે.

૧૬. ફરિયાદીને પંજાબ અને હરિયાણા હાઇકોર્ટમાં કલમ ૩૭૮ (૪) સીઆરપીસી હેઠળ અપીલ કરવા માટે વિશેષ રજા આપવામાં આવી હતી.

<u>હાઇકોર્ટ સમક્ષની કાર્યવાહી</u>

૧૭. રેકોર્ડ પરના પુરાવાની ફરીથી મુલ્યાંકન કરવા પર, હાઇકોર્ટ અપીલમાં કોઈ યોગ્યતા શોધી નથી અને ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા પસાર કરાયેલા નિર્દોષતાના આદેશને સમર્થન આપ્યું છે.હાઇકોર્ટ તર્ક આપ્યો છે કે આરોપીએ એન. આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૩૯ હેઠળ ઉઠાવવામાં આવેલી વૈધાનિક ધારણાને રદિયો આપીને પોતાની જવાબદારી નિભાવી હતી. તે પછી, ફરી એકવાર ફરિયાદીને એ સાબિત કરવાની જવાબદારી સોંપવામાં આવી હતી કે કાયદાકીય રીતે લાગુ કરી શકાય તેવા દેવુંના સંદર્ભમાં ચેક જારી કરવામાં આવ્યો હતો અને ફરિયાદી કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવા દેવાના સંદર્ભમાં ચેક જારી કરવામાં આવ્યો હતો તે સાબિત કરવાની જવાબદારી નિભાવવામાં નિષ્ફળ ગયો હતો.

૧૮. હાઇકોર્ટ ચુકાદાના તારણોના અંતર્ગત આધારનો સારાંશ આ રીતે આપી શકાય છેઃ

૧૮.૧ કલમ ૧૩૯ હેઠળની ધારણાને અપીલકર્તાને તેની ક્રોસ એક્ઝામિનેશનમાં પ્રશ્નો મૂકીને અને Cr.P.C ની કલમ ૩૧૩ હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનમાં મળેલા ગુનાહિત સંજોગો સમજાવીને નકારી કાઢવામાં આવી હતી.

૧૮.૨ અપીલકર્તાની ક્રોસ એક્ઝામિનેશન દર્શાવે છે કે તેણે ૧લી માર્ચ, ૨૦૧૪થી શરૂ કરીને અને ત્યારબાદ ઘણી તારીખોએ આરોપીઓને લોન આપી હતી.લગભગ ત્રણ વર્ષ પછી માત્ર ૧૯.૧૦.૨૦૧૭ પર જ ચેક આરોપીને સોંપવામાં આવ્યો હતો.જો અપીલકર્તાએ વિવિધ તારીખો પર લોન આપી હોય, તો તેણે આવી લોનનો પુરાવો આપવા માટે કેટલાક દસ્તાવેજો રાખ્યા હોવા જોઈએ.૦૧.૦૩.૨૦૧૪ પછી ઉછીના લીધેલી ચોક્કસ રકમ અંગે તેઓ મૌન રહ્યા છે અને ફરિયાદીએ દેવાની રકમ સાબિત કરવા માટે પુરાવા ખાતાઓ, ખાતાવહી, સ્ટેટમેન્ટમાં ટેન્ડર આપવું જોઈએ.આરોપીનું વલણ એ હતું કે તેણે ફરિયાદી પાસેથી નાણાં ઉછીના લીધા હતા પરંતુ દર મહિને ફરિયાદી બાકી નીકળતી રકમમાં ૧ લાખ રૂપિયા વધારો કરશે.તેથી, સામાવાળાનું વલણ ફરિયાદીના કેસ કરતાં વધુ સંભવિત લાગે છે.

૧૮.૩ ફરિયાદ, ડિમાન્ડ નોટિસ અને સોગંદનામામાં સતત એવો આરોપ છે કે મૂળ રકમ પર વ્યાજની ચુકવણીને આધિન લોન આપવામાં આવી હતી.૩.

૬,૯૫,૨૦૪–ની ચેક રકમ પર પહોંચવા માટે ફરિયાદીએ ઉછીના લીધેલી મૂળ રકમ અને તેના પર વસૂલવામાં આવેલા વ્યાજનો ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ.મૂળ રકમ અને વસૂલવામાં આવેલ વ્યાજનું વિભાજન ત્રણેય દસ્તાવેજોમાં સ્પષ્ટ રીતે ગેરહાજર હોવાથી, ફરિયાદમાં સામગ્રીની વિગતો નથી અને તે શરૂઆતમાં જ બરતરફ થવાને લાયક છે.

૧૮.૪ જ્યાં સુધી ટ્રાયલ કોર્ટનો ચુકાદો છે કે ફરિયાદી મની લેન્ડર્સ એક્ટ હેઠળ નોંધાયેલી ન હોવાથી ફરિયાદ જાળવવા યોગ્ય નથી, ત્યાં સુધી હાઇકોર્ટ અવલોકન કર્યું છે કે આવા તારણનું મૂલ્યાંકન કરવાની કોઈ જરૂર નથી કારણ કે તે પ્રશ્ન ત્યારે જ ઊભો થશે જ્યારે ફરિયાદી સાબિત કરવામાં સફળ થાય કે ચેક કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવા દેવુંના સંદર્ભમાં જારી કરવામાં આવ્યો હતો.

૧૯. અમે અપીલકર્તા શ્રી રાજેશ જૈનને વ્યક્તિગત રીતે હાજર થતા અને સામાવાળાના વિદ્વાન વકીલ શ્રી યુદ્ધવીર દલાલને સાંભળ્યા છે.

૨૦. શ્રી રાજેશ જૈને વ્યક્તિગત રીતે દલીલ કરી છે કે રેકોર્ડ પરના પુરાવાની મુલ્યાંકન કરતી વખતે નીચેની અદાલતોના અભિગમમાં ગંભીર ખામી છે.તેમના જણાવ્યા અનુસાર, ચેક પરની સહી વિવાદ હેઠળ ન હોવાથી અને આરોપી સામે કલમ ૧૩૯ હેઠળની ધારણા કરવામાં આવી હોવાથી, આરોપીએ

આ ધારણાને નકારી કાઢવાની પોતાની જવાબદારી નિભાવી હોવાનું સૂચવવા માટે રેકોર્ડ પર કંઈ ઉપલબ્ધ નહોતું.તેમણે નિર્દોષ જાહેર કરવાના આદેશોમાં આપવામાં આવેલા તર્ક તરફ અમારું ધ્યાન દોર્યું હતું અને દલીલ કરી હતી કે નીચેની અદાલતોએ ખોટી રીતે પુરાવાઓનુ મુલ્યાંકન કરવા માટે આગળ વધ્યા હતા જાણે કે 'દેવાની ચૂકવણીમાં ચેક જારી કરવામાં આવ્યો હતો' તે સાબિત કરવાની જવાબદારી ફરિયાદીની હતી.એકવાર ધારણા અમલમાં આવે તે પછી, બિન–સાબિત કરવાની જવાબદારી આરોપી પર રહે છે. દેવું/જવાબદારીનું અસ્તિત્વ અને અદાલતો કોઈપણ દ્રષ્ટિકોણથી ફરિયાદીના કેસ પર શંકા કરી શકતી ન હતી.આખરે તેમણે દલીલ કરી હતી કે સામાવાળાએ 'સંભવિત બચાવ' ઉઠાવ્યો હોવાનું કહી શકાય નહીં કારણ કે બચાવમાં સ્થાપિત કેસ અસાતત્યતાથી ભરેલો હતો અને કોઈ પુરાવાથી વંચિત હતો.તે મુજબ, તે પ્રાર્થના કરે છે કે સહવર્તી તારણોને રદ કરવામાં આવે અને આરોપી સામે દોષિત ઠેરવવાનો આદેશ પસાર કરવામાં આવે.

૨૧. વિદ્વાન વકીલ શ્રી યુદ્ધવીર દલાલે દલીલ કરી છે કે આ અદાલત, વિશેષ રજા દ્વારા અપીલની સુનાવણી કરતી વખતે, સહવર્તી તારણો સામે દખલ કરવામાં અત્યંત ધીમી હોવી જોઈએ.માત્ર એટલા માટે કે પુરાવાની પુનઃપ્રશંસા પર અન્ય દ્રષ્ટિકોણ લઈ શકાય છે, તેમાં દખલ કરવાનો કોઈ આધાર નથી; ગુણદોષ પર, તે દલીલ કરે છે કે આરોપીએ 'સંભવિત બચાવ' ઉઠાવીને ભાર

મૂક્યો છે, જે 'સંભાવનાઓના પ્રાધાન્ય' ના ધોરણને પૂર્ણ કરે છે.તેમણે દલીલ કરવા માટે કેટલાક ચુકાદાઓ પર આધાર રાખ્યો છે કે કોઈ પણ ખંડન પુરાવા આપ્યા વિના પણ ધારણાને નકારી શકાય છે.આ સંબંધમાં, તે રજૂ કરે છે કે કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવા દેવું અથવા જવાબદારીના અસ્તિત્વને નકારી કાઢવા માટે ફરિયાદી દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી સામગ્રી પર આધાર રાખવો આરોપી માટે હંમેશા ખુલ્લો છે.તે રજૂ કરે છે કે ફરિયાદમાં સામગ્રીની વિગતોનો અભાવ છે–તે કુલ લોનની રકમ, કઈ તારીખે લોન આપવામાં આવી હતી, જેના આધારે રૂ. ૬,૯૫,૨૦૪–.અન્ય સંજોગો સાથે જોડાયેલી આ હકીકતોએ ફરિયાદીના કેસની વાસ્તવિકતા અંગે અદાલતના મનમાં વાજબી રીતે શંકા પેદા કરી છે અને તેથી, નીચેની અદાલતોએ ફરિયાદીના નિવેદનને નકારી કાઢ્યું હતું.આ આધારો પર તે અપીલ રદ કરવા માટે પ્રાર્થના કરે છે.

૨૨. અમે હરીફ રજૂઆતોની નોંધ લીધી છે અને રેકોર્ડનો અભ્યાસ કર્યો છે.

<u>વિચારણા માટે પ્રશ્ન</u>

૨૩. ચેકનો અમલ વિવાદ હેઠળ ન હોવાથી, ધ્યાનમાં લેવાનો મર્યાદિત પ્રશ્ન એ છે કે (i) શું આરોપીએ તેના 'પુરાવાના બોજ' ની ચૂકવણી કરી હોવાનું

કહી શકાય, કારણ કે નીચેની અદાલતોએ તારણ કાઢ્યું છે કે કલમ ૧૩૯ દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવેલ કાયદાની ધારણાને નકારી કાઢવામાં આવી હતી?

૨૩.૧ જો આ પ્રશ્નનો જવાબ હકારાત્મકમાં જોવા મળે છે, તો આગામી પ્રશ્ન એ છે કે (i) શું ફરિયાદીએ કલમ ૧૩૯ હેઠળ ધારણા દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવેલ કૃત્રિમ બળની ગેરહાજરીમાં, વાજબી શંકાની બહાર સ્વતંત્ર રીતે સાબિત કર્યું છે કે ચેક દેવું/જવાબદારીની ચૂકવણીમાં જારી કરવામાં આવ્યો હતો?બિંદુ સંખ્યા (ii) સાથે વ્યવહાર કરવાની જરૂરિયાત ત્યારે જ ઊભી થશે જ્યારે બિંદુ સંખ્યા (i) નો જવાબ હકારાત્મક હોય.તેથી, આપણે મુદ્દા (i) ને વિચારણા માટે લઈશું.

<u>લાગુ પડતા કાયદાકીય સિદ્ધાંતો</u>

<u>અનુચ્છેદ ૧૩૬નો અવકાશ અને હકીકતોની સમવર્તી શોધનો અવકાશ</u>

૨૪. થ્રેશોલ્ડ પર, આપણે નોંધવું જોઈએ કે આ અપીલમાં પડકાર બે અદાલતો દ્વારા સહવર્તી તારણો સામે દખલગીરીની માંગ કરે છે.સમવર્તી તારણો સામે ભારતના બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૩૬ હેઠળ વિશેષ રજા દ્વારા અપીલનો અવકાશ સારી રીતે નક્કી કરવામાં આવ્યો છે. ***શ્રીમતી દલબીર કૌર અને અન્ય***

*અન્ય વિરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય (૧૯૭૬) ૪ એસ. સી. સી. ૧૫૮*માં, આ અદાલતે બહુવિધ સત્તાવાળાઓની વિચારણા પર, વિશેષ રજા દ્વારા ફોજદારી અપીલમાં આ અદાલત દ્વારા દખલગીરીને સંચાલિત કરતા સિદ્ધાંતોને નીચે મુજબ રજૂ કર્યા છે:

(૧) કે આ અદાલત પુરાવા પર અલગ દ્રષ્ટિકોણ લેતી હોય તો પણ પુરાવાના શુદ્ધ મૂલ્યાંકનના આધારે હકીકતના સહવર્તી તારણમાં દખલ કરશે નહીં.

(૨) જ્યાં સુધી હાઇકોર્ટનું મૂલ્યાંકન કાયદા અથવા પ્રક્રિયાની ભૂલ દ્વારા દૂષિત ન થાય અથવા રેકોર્ડની ભૂલ, પુરાવાના ખોટા વાંચન પર આધારિત ન હોય અથવા પુરાવા સાથે અસંગત ન હોય, ઉદાહરણ તરીકે, જ્યાં આંખના પુરાવા તબીબી પુરાવા સાથે સંપૂર્ણપણે અસંગત હોય અને તેથી વધુ હોય ત્યાં સુધી કોર્ટ સામાન્ય રીતે પુરાવાઓનું ફરીથી મૂલ્યાંકન અથવા સમીક્ષા કરશે નહીં.

(૩) કે કોર્ટ હાઇકોર્ટ પોતાના અભિપ્રાયને બદલવાના દૃષ્ટિકોણથી પુરાવાની વિશ્વસનીયતામાં પ્રવેશ કરશે નહીં

(૪) કે જ્યાં હાઇકોર્ટ ન્યાયિક પ્રક્રિયા, કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતો અથવા ન્યાયી સુનાવણીની અવગણના કરીને હકીકતના નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યું હોય અથવા કાયદા અથવા પ્રક્રિયાની ફરજિયાત જોગવાઈનું ઉલ્લંઘન કરીને કાર્યવાહી કરી હોય, જેના પરિણામે આરોપી પ્રત્યે ગંભીર પૂર્વગ્રહ અથવા અન્યાય થયો હોય ત્યાં અદાલત દખલ કરશે.

(૫) જ્યાં સાબિત થયેલા તથ્યો પર કાયદાના ખોટા તારણો કાઢવામાં આવ્યા હોય અથવા જ્યાં હાઇકોર્ટના તારણો સ્પષ્ટ રીતે વિકૃત હોય અને કોઈ પુરાવા પર આધારિત ન હોય ત્યાં પણ આ અદાલત દખલ કરી શકે છે:સાર્વત્રિક ઉપયોગનો નિયમ મૂકવો ખૂબ જ મુશ્કેલ છે, પરંતુ ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત સિદ્ધાંતો અને આ અદાલતના સત્તાવાળાઓમાં ટાંકવામાં આવેલા સિદ્ધાંતો આ અદાલતને વિશેષ રજા દ્વારા ફોજદારી અપીલનો નિર્ણય લેવા માટે પૂરતી માર્ગદર્શિકા પ્રદાન કરે છે.આમ, વિશેષ રજા દ્વારા ફોજદારી અપીલમાં, આ અદાલત સુનાવણી વખતે હાઇકોર્ટ ઉપર જણાવેલા સિદ્ધાંતોનું પાલન કર્યું છે કે નહીં તે નક્કી કરવાના મર્યાદિત હેતુ સાથે ઉચ્ચ અદાલતના પુરાવા અને ચુકાદાની તપાસ કરે છે.જ્યાં અદાલતને લાગે કે હાઇકોર્ટ આ અદાલત દ્વારા નિર્ધારિત વિવિધ સિદ્ધાંતોનું કોઈ ઉલ્લંઘન કર્યું નથી અને સાચો અભિગમ અપનાવ્યો છે અને ફરિયાદીના કેસને ધ્વસ્ત કરનારા પુરાવામાં નોંધપાત્ર લક્ષણોની

અવગણના અથવા અવગણના કરી નથી, તો ઉચ્ચ અદાલત દ્વારા કેસના સંજોગોમાં પુરાવાની પ્રશંસા પર મેળવેલા તથ્યોના તારણોને ખલેલ પહોંચાડવામાં આવશે નહીં.

<u>NI અધિનિયમની કલમ ૧૩૮–જરૂરી ઘટકો</u>

૨૫. અનિવાર્યપણે, ચેકના અનાદરને લગતી તમામ સુનાવણીઓમાં, અદાલતોને એ ધ્યાનમાં લેવા માટે કહેવામાં આવે છે કે શું કાયદાની કલમ ૧૩૮ માં ગણાયેલા ગુનાના ઘટકો પૂરા થયા છે કે કેમ અને જો એમ હોય તો, શું આરોપી કાયદાની કલમ ૧૩૯ દ્વારા માનવામાં આવેલી વૈધાનિક ધારણાને રદિયો આપી શક્યો હતો કે કેમ.

૨૬. ***ગિમ્પેક્સ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ વિરુદ્ધ મનોજ ગોયલ*** [(૨૦૨૨) ૧૧ એસ. સી. સી. ૭૦૫] માં, આ અદાલતે એન. આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળ ગુનાનો આધાર બનાવતા ઘટકોને નીચેના માળખામાં ખોલી નાખ્યા છેઃ

(૧) તે ખાતામાંથી બીજાને કોઈ પણ રકમની ચુકવણી માટે બેન્કર સાથે તેના દ્વારા જાળવવામાં આવેલા ખાતા પરની વ્યક્તિ દ્વારા ચેક કાઢવો;

(i) કોઈપણ દેવું અથવા અન્ય જવાબદારીના સંપૂર્ણ અથવા અમુક ભાગમાં નિકાલ માટે ચેક ખેંચવામાં આવે છે;

(૩) તે ખાતામાંથી ચૂકવણી કરવાની વ્યવસ્થા કરાયેલ ચેક બેંક સમક્ષ રજૂ કરવો,

(iv) ઉપાડનાર બેંક દ્વારા ચેક પરત કરવાની ચૂકવણી ન કરવામાં આવી હોવાનું કારણ કે તે ખાતાની ક્રેડિટમાં રહેલી રકમ ચેકનું સન્માન કરવા માટે અપૂરતી છે અથવા તે રકમ કરતાં વધી ગઈ છે.

(v) ચેક પરત કરવાના સંબંધમાં બેંક પાસેથી માહિતી મળ્યાના ૩૦ દિવસની અંદર ચેકના ડ્રોઅરને રકમની ચુકવણી કરવાની માંગ કરતી ચુકવણીકાર અથવા ધારક દ્વારા યોગ્ય સમયે નોટિસ; અને

(vi) નોટિસ મળ્યાના ૧૫ દિવસની અંદર ચૂકવનાર અથવા ધારકને નિયત સમયે નાણાંની રકમની ચુકવણી કરવામાં નિષ્ફળ રહેલો ચેક ખેંચનાર.

૨૭. ***કે. ભાસ્કરન વિરુદ્ધ શંકરન વૈદ્યન બાલન*** [(૧૯૯૯) ૭ એસસીસી ૫૧૦] માં આ અદાલતે ગુનાના ઘટક તત્વોનો સારાંશ એકદમ સમાન શબ્દોમાં આપ્યો હતો:

"૧૪. કાયદાની કલમ ૧૩૮ હેઠળનો ગુનો માત્ર સંખ્યાબંધ કાયદાઓના સંયોજન સાથે જ પૂર્ણ થઈ શકે છે.નીચેના કૃત્યો છે જે ઉપરોક્ત ગુનાના ઘટકો છેઃ(૧) ચેક કાઢવો, (૨) બેંકને ચેક રજૂ કરવો, (૩) ઉપાડનાર બેંક દ્વારા ચૂકવવામાં આવેલ ચેક પરત કરવો, (૪) ચેકની રકમની ચુકવણીની માંગ કરતી ચેકના ઉપાડનારને લેખિત નોટિસ આપવી, (૩) નોટિસ મળ્યાના ૧૫ દિવસની અંદર ચુકવણી કરવામાં ઉપાડનારની નિષ્ફળતા."

૨૮. **કે. ભાસ્કરનના કેસ** (ઉપરોક્ત) માં દર્શાવેલ પાંચ (૫) કાયદાઓ, સામાન્ય રીતે કહીએ તો, રેકોર્ડની બાબતો છે અને ફરિયાદ દાખલ કરવા અને કાર્યવાહી શરૂ કરવાના તબક્કે દસ્તાવેજી પુરાવાના રૂપમાં ઉપલબ્ધ થશે.ઉપરોક્ત કાયદાઓ ઉપરાંત, તે પણ સાબિત કરવાનું છે કે ચેક દેવું અથવા જવાબદારીની ચૂકવણીમાં જારી કરવામાં આવ્યો હતો (**ગિમ્પેક્સના કિસ્સા**માં ઘટક નંબર (ii)).અન્ય હકીકતોની જેમ આ હકીકતને સાબિત કરવાનો બોજ સામાન્ય રીતે ફરિયાદી પર પડ્યો હોત.જો કે, એન. આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૩૯ માં અનુમાનિત ઉપકરણની રજૂઆત દ્વારા, સંસદે પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૦૨ માં જણાવ્યા મુજબ સામાન્ય ધોરણને દૂર કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે અને આમ આરોપી પર તે સાબિત કરવાની જવાબદારી નક્કી કરી છે.કલમ ૧૩૯, તે અર્થમાં, રિવર્સ ઓનસ ક્લોઝનું ઉદાહરણ છે અને આરોપીએ

અનુમાનિત હકીકતનું અસ્તિત્વ ન હોવાનું સાબિત કરવાની જરૂર છે, એટલે કે, તે ચેક દેવું/જવાબદારીના નિકાલમાં જારી કરવામાં આવ્યો ન હતો.

<u>પુરાવા અને ધારણાઓનો ભારઃ વિભાવનાત્મક આધારો</u>

૨૯. બે ઇન્દ્રિયો છે જેમાં ભારતીય પુરાવા અધિનિયમ, ૧૮૭૨ (પુરાવા અધિનિયમ, ત્યારબાદ) માં 'સાબિતીનો બોજ' શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.એક દલીલની બાબત તરીકે ઉદ્ભવતા સાબિતીનો બોજ છે અને બીજો તે છે જે કોઈ ચોક્કસ હકીકતને સાબિત કરવા માટે સૌ પ્રથમ કોણ છે તે પ્રશ્ન સાથે વ્યવહાર કરે છે.પહેલાને 'કાનૂની બોજ' કહેવામાં આવે છે અને તે ક્યારેય બદલાતો નથી, બીજાને 'પુરાવા બોજ' કહેવામાં આવે છે અને તે એક બાજુથી બીજી બાજુ જાય છે. [***કુંદનલાલ વિ. કસ્ટોડિયન ઇવેક્યુઈ પ્રોપર્ટી (AIR ૧૯૬૧ SC ૧૩૧૬)*** જુઓ]

૩૦. કાનૂની બોજ એ સાબિતીનો બોજ છે જે સમગ્ર સુનાવણી દરમિયાન સ્થિર રહે છે.તે હકીકતો અને દલીલો સ્થાપિત કરવાનો બોજ છે જે પક્ષના કેસને ટેકો આપશે.જો, સુનાવણીના અંતે કોઈ પક્ષ આને યોગ્ય ધોરણો પર સ્થાપિત કરવામાં નિષ્ફળ ગયો હોય, તો તે ઊભા રહેવાનું ગુમાવશે.બોજની ઘટના સામાન્ય રીતે દલીલોમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે અને સામાન્ય રીતે, વાદી અથવા ફરિયાદીએ જે દલીલ કરી છે અથવા દલીલ કરી છે તે સાબિત કરવાની ફરજ

છે.બીજી બાજુ, પુરાવાઓનો બોજ એક પક્ષથી બીજા પક્ષમાં બદલાઈ શકે છે કારણ કે કોઈ ચોક્કસ તબક્કે આપવામાં આવેલા પુરાવાના સંતુલન અનુસાર સુનાવણી આગળ વધે છે; બોજ તે પક્ષ પર રહે છે જે નિષ્ફળ જશે જો કોઈ પુરાવા ન હોય, અથવા કોઈ વધુ પુરાવા ન હોય, જેમ કે કેસ બંને પક્ષો દ્વારા રજૂ કરવામાં આવે (હેલ્સબરીના ઇંગ્લેન્ડના કાયદાઓ, ચોથી આવૃત્તિ પેરા ૧૩ જુઓ).જ્યારે પહેલું, દલીલો પર ઉદ્ભવતા કાનૂની બોજનો ઉલ્લેખ પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૦૧માં કરવામાં આવ્યો છે, ત્યારે બાદમાં, પુરાવાના બોજનો ઉલ્લેખ તેની કલમ ૧૦૨માં કરવામાં આવ્યો છે.***[G.Vasu વી. સૈયદ યાસીન (AIR ૧૯૮૭ AP ૧૩૯) એ ભારત બેરલ વિરુદ્ધ અમીન ચંદમાં સમર્થન આપ્યું [(૧૯૯૯) ૩ SCC ૩૫]]***

૩૧. બીજી બાજુ, ધારણાનો શાબ્દિક અર્થ થાય છે *"તપાસ અથવા પુરાવા વિના સાચું લેવું.* ***કુમાર એક્સપોર્ટ્સ વિ. શર્મા એક્સપોર્ટ્સ*** [(૨૦૦૯) ૨ એસસીસી ૫૧૩] માં, આ અદાલતે ધારણાને *"એવા ઉપકરણો તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે કે જેના ઉપયોગ દ્વારા અદાલતો સક્ષમ છે અને કોઈ પુરાવા અથવા અપૂરતા પુરાવા હોવા છતાં કોઈ મુદ્દા પર ચુકાદો આપવા માટે હકદાર છે".*

૩૨. મોટે ભાગે કહીએ તો, ધારણાઓ બે પ્રકારની હોય છે, હકીકત અને કાયદાની ધારણાઓ.હકીકતોની ધારણાઓ એ અન્ય હકીકતોના અસ્તિત્વ વિશે

એક હકીકતમાંથી તાર્કિક રીતે દોરવામાં આવેલા તારણો છે.હકીકતોની ધારણાઓ તેનાથી વિપરીત પુરાવા દ્વારા નકારી શકાય છે.કાયદાની ધારણાઓ કાં તો નિર્વિવાદ (નિર્ણાયક ધારણાઓ) હોઈ શકે છે, જેથી તેનાથી વિપરીત કોઈ પુરાવા આપી શકાય નહીં અથવા રદિયો આપી શકાય નહીં.કાયદાની નકારી શકાય તેવી ધારણા એ ૯ વિરોધાભાસી પુરાવાઓની ગેરહાજરીમાં કોર્ટ દ્વારા લાગુ કરવામાં આવતો કાનૂની નિયમ છે (હેલ્સબરી, ચોથી આવૃત્તિ પેરા ૧૧૧, ૧૧૨) નકારી શકાય તેવી ધારણાઓના વર્ગમાં, વિવેકાધીન ધારણાઓ ('ધારણા કરી શકાય છે') અને અનિવાર્ય અથવા ફરજિયાત ધારણાઓ ('ધારણા કરશે') વચ્ચે વધુ તફાવત કરી શકાય છે. [***જી. વાસુ વી. સૈયદ યાસીન*** (સુપ્રા)]

૩૩. પુરાવા અધિનિયમ ધારણાઓ માટે જોગવાઈ કરે છે, જે ત્રણ સ્વરૂપોમાંથી એકમાં બંધબેસે છેઃ'(હકીકતની નકારી શકાય તેવી ધારણાઓ), (કાયદાની નકારી શકાય તેવી ધારણા) અને નિર્ણાયક ધારણાઓ (કાયદાની નિર્વિવાદ ધારણા) ધારણ કરી શકે છે.'ધારણા કરી શકે છે' અને 'ધારણા કરશે' કલમો વચ્ચેનો તફાવત એ છે કે, પહેલાના સંદર્ભમાં, કોર્ટ પાસે ધારણા વધારવાનો વિકલ્પ છે કે નહીં, પરંતુ પછીના કિસ્સામાં, કોર્ટે ધારણા વધારવી આવશ્યક છે.જો કોઈ કેસમાં અદાલત પાસે ધારણા વધારવાનો અને ધારણા વધારવાનો વિકલ્પ હોય, તો ધારણાઓની બે શ્રેણીઓ વચ્ચેનો તફાવત બંધ

થઈ જાય છે અને જ્યાં સુધી તે નકારી ન શકાય ત્યાં સુધી હકીકતની ધારણા કરવામાં આવે છે, [*જી. વાસુ વી. સૈયદ યાસીન (સુપ્રા)*]

<u>કલમ ૧૩૯ એન. આઈ. અધિનિયમ–સાબિતીની જવાબદારીની ધારણા અને સ્થાનાંતરણની અસર</u>

૩૪. એન. આઈ. કાયદો બે ધારણાઓ માટે જોગવાઈ કરે છેઃકલમ ૧૧૮ અને કલમ ૧૩૯.કાયદાની કલમ ૧૧૮ અન્ય બાબતોની સાથે નિર્દેશ આપે છે કે જ્યાં સુધી તેનાથી વિપરીત સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી એવું માનવામાં આવશે કે દરેક વાટાઘાટપાત્ર સાધન વિચારણા માટે બનાવવામાં આવ્યું હતું અથવા દોરવામાં આવ્યું હતું.કાયદાની કલમ ૧૩૯ જણાવે છે કે 'જ્યાં સુધી તેનાથી વિપરીત સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી, એવું માનવામાં આવશે કે ચેક ધારકને કોઈપણ દેવું અથવા જવાબદારીના સંપૂર્ણ અથવા અમુક ભાગની ચૂકવણી માટે ચેક મળ્યો છે'.તે જોવામાં આવશે કે 'અનુમાનિત હકીકત' કલમ ૧૩૮ હેઠળ દોષિત ઠેરવવા માટે જરૂરી નિર્ણાયક ઘટકોમાંથી એક સાથે સીધો સંબંધ ધરાવે છે.[અહીં નીચે ચર્ચા કરાયેલા નિયમો કલમ ૧૩૯ અને કલમ ૧૧૮ હેઠળની બંને ધારણાઓ માટે સામાન્ય છે અને તેથી તેનું પુનરાવર્તન થતું નથી–એકનો સંદર્ભ બીજાના સંદર્ભમાં લઈ શકાય છે.]

૩૫. એન. આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૩૯, જે 'ધારશે' કલમનું સ્વરૂપ લે છે, તે કાયદાની ધારણાનું ઉદાહરણ છે.કારણ કે કલમ ૧૩૯ માટે જરૂરી છે કે કોર્ટ તેમાં જણાવેલી હકીકતને 'ધારણ કરશે', તે દરેક કેસમાં આ ધારણાને ઉઠાવવી કોર્ટ પર ફરજિયાત છે જ્યાં ધારણાને વધારવા માટેનો વાસ્તવિક આધાર સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો હતો.પરંતુ આ તે વ્યક્તિને અટકાવતું નથી કે જેની સામે ધારણા કરવામાં આવે છે તે તેને રદિયો આપે છે અને તેનાથી વિપરીત સાબિત કરે છે જે 'જ્યાં સુધી વિપરીત સાબિત ન થાય' શબ્દસમૂહના ઉપયોગથી સ્પષ્ટ છે.

૩૬. કોર્ટ આવશ્યકપણે એવું માની લેશે કે ચેક બે સંજોગોમાં કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવા દેવું/જવાબદારીની ચૂકવણી માટે જારી કરવામાં આવ્યો હતો.પ્રથમ, જ્યારે ચેક લેનાર ચેકની ફાળવણી/અમલની કબૂલાત કરે છે અને બીજું, જ્યારે ફરિયાદી સાબિત કરે છે કે ચેક લેનાર દ્વારા તેની તરફેણમાં જારી/અમલ કરવામાં આવ્યો હતો.ઉપર દર્શાવેલ સંજોગો એ હકીકત (ઓ) બનાવે છે જે અનુમાનિત કલમને સક્રિય કરે છે. ***[ભારત બેરલ વિરુદ્ધ અમીન ચંદ] [(૧૯૯૯) ૩ SCC ૩૫]***

૩૭. તાજેતરમાં, આ અદાલતે એવી ધારણા અમલમાં મૂકવાની હદ સુધી પહોંચી છે કે એવી પરિસ્થિતિમાં પણ ધારણા અમલમાં આવે છે જ્યાં આરોપી

દલીલ કરે છે કે 'ખાલી ચેકનું પાન તેના દ્વારા સ્વેચ્છાએ સહી કરવામાં આવ્યું હતું અને ફરિયાદીને સોંપવામાં આવ્યું હતું. ***[બીર સિંહ વિરુદ્ધ મુકેશ કુમાર [(૨૦૧૯) ૪ એસસીસી ૧૯૭]].***તેથી, ચેકમાં સંપૂર્ણ સામગ્રીના અમલને સ્વીકાર્યા વિના, ડ્રોઅરની સહીનો માત્ર પ્રવેશ, હવે ધારણાને ટ્રિગર કરવા માટે પૂરતો છે.

૩૮. તરત જ ફરિયાદી એ સાબિત કરવા માટે બોજો છોડે છે કે સાધન, જેમ કે ચેક, આરોપી દ્વારા દેવું ચૂકવવા માટે જારી કરવામાં આવ્યું હતું, કાયદાની કલમ ૧૩૯ હેઠળ અનુમાનિત ઉપકરણ આરોપી પર બોજ હટાવવામાં મદદ કરે છે.ધારણાની અસર, તે અર્થમાં, બેંક દ્વારા કોઈ પણ જવાબદારીની ચૂકવણી માટે ચેક પ્રાપ્ત થયો ન હતો તે સાબિત કરવાના આરોપી પર પુરાવાઓનો બોજ ટ્રાન્સફર કરવાનો છે.જ્યાં સુધી આરોપી દ્વારા આ પુરાવાના બોજને દૂર કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, ફરિયાદી પાસેથી આગળ કંઈપણ કરવાની અપેક્ષા રાખ્યા વિના, અનુમાનિત હકીકતને સાચી ગણવી પડશે.

૩૯. **પુરાવા પર જહોન હેનરી વિગમોર** [પુરાવાના નિયમો–આધુનિક કાયદાનું છુપાયેલું મૂળ] નીચે મુજબ જણાવે છેઃ

"કાયદાની ધારણાની વિશિષ્ટ અસર માત્ર કાયદાના નિયમને લાગુ કરવા માટે છે જે વિરોધી તરફથી વિરુદ્ધ પુરાવાની ગેરહાજરીમાં જ્યુરીને નિષ્કર્ષ

પર પહોંચવા માટે મજબૂર કરે છે પરંતુ જો વિરોધી તેનાથી વિપરીત પુરાવા રજૂ કરે છે (ન્યાયાધીશની કેટલીક પુરાવાની જરૂરિયાતને સંતોષવા માટે પૂરતા), તો ધારણા 'કાયદાના નિયમ તરીકે અદૃશ્ય થઈ જાય છે અને કેસ કોઈપણ નિયમથી મુક્ત જ્યુરીના હાથમાં હોય છે."

૪૦. આ પુરાવાના બોજને દૂર કરવા માટે પુરાવાનું ધોરણ એટલું ભારે નથી જેટલું સામાન્ય રીતે એવી પરિસ્થિતિઓમાં જોવા મળે છે જ્યાં આરોપીનો દોષ સાબિત કરવા માટે ફરિયાદી પક્ષની જરૂર પડે છે.આરોપી પાસેથી વાજબી શંકાની બહાર અનુમાનિત હકીકતનું અસ્તિત્વ ન હોવાનું સાબિત કરવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવતી નથી.આરોપીએ 'સંભાવનાઓની પ્રાધાન્યતા' ના ધોરણને પૂર્ણ કરવું આવશ્યક છે, જે દીવાની કાર્યવાહીમાં પ્રતિવાદીની જેમ જ છે. [રંગપ્પા વિરુદ્ધ મોહન (AIR ૨૦૧૦ SC ૧૮૯૮)]

૪૧. ધારણાને રદિયો આપવા અને તેનાથી વિપરીત સાબિત કરવા માટે, આરોપી સંભવિત બચાવ કરવા માટે તૈયાર છે જેમાં કાયદેસર રીતે લાગુ કરી શકાય તેવા દેવું અથવા જવાબદારીના અસ્તિત્વનો વિરોધ કરી શકાય છે.કલમ ૧૩૯ માં 'વિપરીત સાબિત થાય ત્યાં સુધી' શબ્દોનો અર્થ એ નથી કે આરોપીએ આવશ્યકપણે નકારાત્મક સાબિત કરવું જોઈએ કે કોઈ પણ દેવું/જવાબદારીના નિકાલમાં સાધન જારી કરવામાં આવ્યું નથી, પરંતુ આરોપી પાસે અદાલતને

દેવું/જવાબદારીના અસ્તિત્વને ધ્યાનમાં લેવા માટે કહેવાનો વિકલ્પ છે જેથી સંભવિત છે કે વિવેકપૂર્ણ વ્યક્તિએ, કેસના સંજોગોમાં, દેવું/જવાબદારી અસ્તિત્વમાં ન હતી તેવી ધારણા પર કાર્યવાહી કરવી જોઈએ. ***[બસલિંગપ્પા વિરુદ્ધ મુદિબસપ્પા (AIR ૨૦૧૯ SC ૧૯૮૩) આ પણ જુઓ કુમાર એક્સપોર્ટ્સ વિરુદ્ધ શર્મા કાર્પેટ્સ (૨૦૦૯) ૨ SCC ૫૧૩]***

૪૨. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, આરોપી પાસે બે વિકલ્પો રહે છે.દેવું/જવાબદારી અસ્તિત્વમાં નથી તે સાબિત કરવાનો પ્રથમ વિકલ્પ એ છે કે સંરક્ષણ પુરાવાઓનું નેતૃત્વ કરવું અને નિશ્ચિતપણે સ્થાપિત કરવું કે ચેક દેવું/જવાબદારીના નિકાલમાં જારી કરવામાં આવ્યો ન હતો.બીજો વિકલ્પ એ છે કે કેસના ચોક્કસ સંજોગોનો ઉલ્લેખ કરીને સંભાવનાઓની પ્રાધાન્યતા દ્વારા દેવું/જવાબદારીનું અસ્તિત્વ ન હોવાનું સાબિત કરવું.આરોપીના કેસની તરફેણમાં સંભાવનાનું પ્રાધાન્ય પચાસથી ઉનતાલીસ પણ હોઈ શકે છે અને તે કેસના સમગ્ર સંજોગોમાંથી ઉદ્ભવે છે, જેમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છેઃમૂળ ફરિયાદમાં ફરિયાદીનું નિવેદન, કાનૂની/ડિમાન્ડ નોટિસમાં કેસ, ટ્રાયલમાં ફરિયાદીનો કેસ, તેમજ જવાબ નોટિસમાં આરોપીની અરજી, તેનું ૩૧૩ નિવેદન અથવા ટ્રાયલમાં તે સંજોગો કે જેના હેઠળ પ્રોમિસરી નોટ/ચેકનો અમલ કરવામાં આવ્યો હતો.તે બધા 'કોઈ દેવું/જવાબદારી' ન હતી તે તારણને ન્યાયી ઠેરવતા

સંભાવનાઓનું પ્રાધાન્ય વધારી શકે છે. ***[કુમાર એક્સપોર્ટ્સ એન્ડ શર્મા કાર્પેટ્સ, (૨૦૦૯) ૨ એસસીસી ૫૧૩]***

૪૩. પુરાવાના ભારણને બદલવા માટે જરૂરી પુરાવાની પ્રકૃતિ સીધી પુરાવા હોવી જરૂરી નથી એટલે કે, મૌખિક અથવા દસ્તાવેજી પુરાવા અથવા વિરોધી પક્ષ દ્વારા કરવામાં આવેલા સ્વીકારો; તેમાં પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવા અથવા કાયદા અથવા હકીકતની ધારણા હોઈ શકે છે.

૪૪. આરોપી એ સાબિત કરવા માટે સીધો પુરાવો રજૂ કરી શકે છે કે ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ દેવું/જવાબદારીની ચૂકવણીમાં જારી કરવામાં આવ્યું ન હતું અને, જો તે સ્વીકાર્ય પુરાવા રજૂ કરે, તો બોજ ફરીથી ફરિયાદી પર સ્થાનાંતરિત થાય છે.તે જ સમયે, આરોપી પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવા પર પણ આધાર રાખી શકે છે અને, જો સંજોગો આ રીતે આધાર રાખે છે તો બોજ ફરિયાદી પર પણ આવી જ રીતે સ્થાનાંતરિત થઈ શકે છે.તેના માટે હકીકતોની ધારણાઓ પર આધાર રાખવો પણ ખુલ્લો છે, ઉદાહરણ તરીકે કલમ ૧૧૪ અને પુરાવા અધિનિયમની અન્ય કલમોમાં ઉલ્લેખિત. પુરાવાઓનો બોજ કાયદો અથવા હકીકતની ધારણાઓ દ્વારા બદલાઈ શકે છે.કુંદનલાલના કેસમાં–(ઉપરોક્ત) જ્યારે લેણદાર તેના હિસાબી પુસ્તકો રજૂ કરવામાં નિષ્ફળ ગયો હતો, ત્યારે આ અદાલતે કલમ ૧૧૪ હેઠળ હકીકતની ધારણા ઉભી કરી હતી, કે જો પુરાવા રજૂ કરવામાં આવ્યા હોત તો તે

વિચારણાનું અસ્તિત્વ ન હોવાનું દર્શાવ્યું હોત.જો કે, તે કિસ્સામાં, આ અદાલત કલમ ૧૧૮ NII અધિનિયમમાં અનુમાનિત કલમ સાથે કામ કરી રહી હતી, કારણ કે કલમ ૧૧૮ અને ૧૩૯ માં અનુમાનિત કલમોનું સ્વરૂપ સમાન છે, આ સામ્યતાને કલમ ૧૩૯ ના સંદર્ભમાં પણ વિસ્તૃત અને લાગુ કરી શકાય છે.

૪૫. તેથી, દંડમાં, એવું કહી શકાય કે એકવાર આરોપી અદાલતને સંતોષ થાય તે માટે પુરાવા રજૂ કરે છે કે સંભવિતતાની પ્રાધાન્યતા પર ફરિયાદ અથવા ડિમાન્ડ નોટિસ અથવા એફિડેવિટ–પુરાવામાં વિનંતી કરવામાં આવેલી રીતમાં કોઈ દેવું/જવાબદારી અસ્તિત્વમાં નથી, બોજ ફરિયાદી પર સ્થાનાંતરિત થાય છે અને ધારણા 'અદૃશ્ય થઈ જાય છે' અને હવે આરોપીને ત્રાસ આપતો નથી.હવે ફરિયાદીની જવાબદારી સ્થાનાંતરિત થયા પછી, તે હકીકતમાં દેવું/જવાબદારીનું અસ્તિત્વ સાબિત કરવા માટે બંધાયેલો રહેશે અને સાબિત કરવામાં તેની નિષ્ફળતા તેના ફરિયાદના કેસને બરતરફ કરવામાં પરિણમશે.ત્યારબાદ, કલમ ૧૩૯ હેઠળની ધારણા ફરીથી ફરિયાદીના બચાવમાં આવતી નથી.એકવાર બંને પક્ષોએ પુરાવા રજૂ કર્યા પછી, અદાલતે તેના પર વિચાર કરવો પડે છે અને પુરાવાનો બોજ તેનું તમામ મહત્વ ગુમાવી દે છે. ***[બસલિંગપ્પા વિરુદ્ધ મુદિબસપ્પા, AIR ૨૦૧૯ SC ૧૯૮૩; આ પણ જુઓ, રંગપ્પા વિરુદ્ધ શ્રી મોહન (૨૦૧૦) ૧૧ SCC ૪૪૧]***

<u>અમારું વિશ્લેષણ</u>

૪૬. અગાઉ જણાવેલા કાયદાકીય સિદ્ધાંતોની પૃષ્ઠભૂમિ સામે અમે કોઈ હસ્તક્ષેપની જરૂર છે કે કેમ તે અંગે વિચારણા કરવા આગળ વધીએ છીએ.બિંદુ સંખ્યા (૧):

૪૭. આરોપીએ ન તો ડિમાન્ડ નોટિસનો જવાબ આપ્યો છે અને ન તો તેના કેસના સમર્થનમાં કોઈ ખંડન પુરાવા રજૂ કર્યા છે.તેમના દ્વારા સ્થાપિત કેસ ક્રોસ એક્ઝામિનેશન દરમિયાન મૂકવામાં આવેલા સૂચનો અને Cr.P.C ની કલમ ૩૧૩ હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનમાં આપવામાં આવેલા તેમના જવાબમાંથી મેળવવાની જરૂર છે.

૪૮. ફરિયાદીને એવું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે કે આરોપીએ તેની પાસેથી કોઈ લોન લીધી ન હતી.તેમને એવું સૂચન કરવામાં આવ્યું હતું કે ચેકના અનાદર પર કોઈ કાનૂની નોટિસ જારી કરવામાં આવી નથી.વધુમાં એવું સૂચન કરવામાં આવ્યું હતું કે ફરિયાદીએ ખાલી ચેકનો દુરુપયોગ કર્યો છે–આ ચેક તેની કર્મચારી ગીતા સુનાર પાસેથી મેળવવામાં આવ્યો છે, જે આરોપીની સાળી પણ છે.એવું સૂચન કરવામાં આવ્યું હતું કે ગીતા સુનારે ફરિયાદી સાથે કેટલાક નાણાકીય વ્યવહારો કર્યા હતા અને તે માટે તેણે ગીતા સુનાર પાસેથી ખાલી ચેક (આરોપી

દ્વારા હસ્તાક્ષરિત) મેળવ્યો હતો અને તેનો દુરુપયોગ કર્યો હતો.એ નોંધવું યોગ્ય છે કે ઉપરોક્ત સૂચનોને ફરિયાદી દ્વારા નકારી કાઢવામાં આવ્યા હતા.

૪૯. પોતાની ક્રોસ એક્ઝામિનેશનમાં, ગીતા સુનારે (ફરિયાદી વતી સી. ડબલ્યુ. ૩ તરીકે તપાસ) એ સૂચનને નકારી કાઢ્યું છે કે તેણે ફરિયાદી સાથે સાંઠગાંઠમાં ખાલી ચેકનો દુરુપયોગ કર્યો છે.તેણીએ એ સૂચનને પણ નકારી કાઢ્યું છે કે આરોપીના સાળા દ્વારા તેને ખાલી ચેક આપવામાં આવ્યો હતો.

૫૦. Cr.P.C ની કલમ ૩૧૩ હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનમાં, આરોપી સામે મૂકવામાં આવેલા પ્રથમ ગુનાહિત સંજોગો નીચે મુજબ હતા:

> "તમારી સામે પુરાવા મળ્યા છે કે તમે તમારી પત્ની, જ્યોતિ સાથે ૧-૩-૧૪ પર એક ઓર્થોપેડિક સર્જનને મળ્યા હતા, અને સમયાંતરે ત્યાં કામ કરતી જ્યોતિની બહેન ગીતા સુનાર દ્વારા કૌટુંબિક જરૂરિયાતોની જરૂરિયાતની વિનંતી પર વાદી પાસેથી મૈત્રીપૂર્ણ લોન મેળવી હતી, અને "વ્યાજના નાણાં તેમજ સમગ્ર મુદ્દલની રકમ ચૂકવવાનું વચન આપ્યું હતું, તમારે આ વિશે શું કહેવું છે?
>
> તેમણે ઉપરોક્ત સૂચન/પ્રશ્નનો જવાબ નીચે મુજબ આપ્યો હતો:

"મેં વાદી પાસેથી કેટલાક પૈસા લીધા હતા.

મેં વાદી પાસેથી વીસ લાખ રૂપિયા લીધા છે."

૫૧. જ્યારે તેને કહેવામાં આવ્યું કે તેણે અનેક પ્રસંગોએ ચૂકવણી કરવાના તેના વચનનો ભંગ કર્યો છે અને પોતાનો ટેલિફોન નંબર બદલીને ફરિયાદીને ટાળવાનો પ્રયાસ કર્યો છે, ત્યારે આરોપી તેનો નંબર બદલ્યો હોવાનો ઇનકાર કરે છે, પરંતુ કબૂલ કરે છે કે તે એક જ વારમાં સંપૂર્ણ રકમ ચૂકવી શક્યો નથી.તે વધુમાં કબૂલ કરે છે કે તેણે થોડું વ્યાજ ચૂકવ્યું હતું પરંતુ બાકીની રકમ ચૂકવી શક્યો ન હતો કારણ કે ફરિયાદી દર મહિને બાકી રકમમાં એક લાખ રૂપિયાનો વધારો કરતો હતો અને વધુ રકમની માંગ કરતો હતો.ચેક પરત કરવાના સંજોગો, કાનૂની નોટિસ અને ડિમાન્ડ નોટિસનો જવાબ ન આપવાના સંદર્ભમાં, તે ડિમાન્ડ નોટિસ પ્રાપ્ત થઈ હોવાનું સ્વીકારે છે.તે જણાવે છે કે તેની ચેક બુક અને બેંક પાસબુક તેની સાળીના ઘરે રાખવામાં આવી હોવાથી તેને તેના ચેકના અનાદર વિશે કોઈ માહિતી નહોતી.

૫૨. રેકોર્ડની એકંદર વિચારણા પર, આપણે જોઈએ છીએ કે આરોપી દ્વારા સ્થાપિત કેસ સંપૂર્ણપણે વિરોધાભાસથી ભરેલો છે.રેકોર્ડની સામે તે સ્પષ્ટ

છે કે આરોપી દ્વારા સ્થાપિત બચાવમાં સહેજ પણ વિશ્વસનીયતા જોવા મળતી નથી.

૫૩. તેના ૩૧૩ નિવેદનોમાં, તેણે ૨૦ લાખ રૂપિયાની લોન લીધી હોવાનું અને કેટલાક વ્યાજની ચૂકવણી કરી હોવાનું સ્વીકાર્યું છે, પરંતુ ફરિયાદીની ક્રોસ એક્ઝામિનેશનમાં એવું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે કે આરોપીનો ફરિયાદી સાથે કોઈ નાણાકીય વ્યવહાર નહોતો.જ્યારે કે તેના ૩૧૩ નિવેદનમાં, આરોપી જણાવે છે કે તેની ચેક બુક અને પાસબુક તેની સાળીના ઘરે રાખવામાં આવી છે, તેમ છતાં, આરોપીની સાળી ગીતા સુનારની ક્રોસ એક્ઝામિનેશનમાં, તે અસર માટે કોઈ સૂચન કરવામાં આવ્યું નથી.હકીકતમાં, તેણીએ સ્પષ્ટ રીતે નકારી કાઢ્યું છે કે તેણીને તેના સાળા દ્વારા કોઈ ખાલી ચેક આપવામાં આવ્યો હતો.અમને એવું માનવું ખૂબ જ અકુદરતી લાગે છે કે આરોપી તેની સહી કરેલી ચેક લીવ્સ અને પાસબુક તેની સાળીના ઘરે છોડી દેશે.જો તેણે કર્યું હોય તો પણ, તેની સાસુ દ્વારા તેણીને ફરિયાદી સાથે સાંઠગાંઠ કરવા માટે કોઈ કારણ (ઓ) અથવા હેતુ જવાબદાર નથી.આરોપીએ એ પણ સમજાવ્યું નથી કે તેણે વહેલી તકે એટલે કે ડિમાન્ડ નોટિસ મેળવવાના તબક્કે પોતાનો બચાવ કેમ સ્થાપિત કર્યો નથી, તેમ છતાં તેણે તેના ૩૧૩ નિવેદનમાં ડિમાન્ડ નોટિસ મળી હોવાનું સ્વીકાર્યું છે, તેમ છતાં તે તેની ક્રોસ એક્ઝામિનેશનમાં ફરિયાદીને સૂચન કરે છે કે કોઈ કાનૂની નોટિસ જારી કરવામાં આવી નથી.'બ્લેન્ક ચેક' નો

દુરુપયોગ થવાની થિયરી સૂચવવામાં આવી છે, માત્ર ફરિયાદી અને ગીતા સુનાર–સીડબ્લ્યુ–૩ બંને દ્વારા નકારી કાઢવામાં આવી છે.સીડબ્લ્યુ–૩ દ્વારા તેના બ્લેન્ક ચેકનો દુરુપયોગ કરવામાં આવ્યો હોવાના કથિત ગેરકાયદેસર વર્તન સામે કાર્યવાહી કરવા માટે પોલીસ ફરિયાદ નોંધાવીને કોઈ કાર્યવાહી કરવામાં આવી નથી.

૫૪. ફરિયાદી દ્વારા સ્થાપિત કેસમાં કોઈ શંકા ઉભી કરવા માટે ફરિયાદીની ક્રોસ–એક્ઝામિનેશનમાં કંઈ નોંધપાત્ર બહાર આવ્યું નથી.કેટલીક નાની અસાતત્યતાઓ ઉપરાંત, ફરિયાદીનો કેસ સમગ્ર રીતે સુસંગત રહ્યો છે, જે ફરિયાદીના અવલોકન, ડિમાન્ડ નોટિસ અને સોગંદનામાના પુરાવા પરથી જોઇ શકાય છે.હકીકતમાં, ચેક પરની સહી વિવાદિત ન હોવાથી અને કલમ ૧૧૮ અને ૧૩૯ હેઠળની ધારણા અમલમાં આવી હોવાથી, ફરિયાદીનો કેસ કલમ ૧૩૮ હેઠળ દોષિત ઠેરવવા માટે જરૂરી દરેક ઘટકને સંતોષી ગયો હતો.બચાવ પક્ષનો કેસ માત્ર એ મુદ્દા સુધી મર્યાદિત હતો કે શું ચેક દેવું/જવાબદારીની ચૂકવણીમાં જારી કરવામાં આવ્યો હતો કે કેમ.આરોપી તેના પુરાવાના ભારણને નિભાવવામાં ખરાબ રીતે નિષ્ફળ ગયો હોવાથી, તે હકીકતને ફરિયાદી પાસેથી વધુ કંઈ માંગ્યા વિના, ધારણાના બળ દ્વારા સાબિત કરવી પડશે.

૫૫. અપીલકર્તા દ્વારા યોગ્ય રીતે દલીલ કરવામાં આવી છે તેમ, નીચેની બંને અદાલતોએ જે રીતે રેકોર્ડ પરના પુરાવાઓ નુ મુલ્યાંકન કરવા માટે આગળ વધ્યા છે તેમાં મૂળભૂત ખામી છે.એકવાર કલમ ૧૩૯ હેઠળની ધારણા લાગુ થઈ ગયા પછી, અદાલતોએ એ આધાર પર કાર્યવાહી કરવી જોઈતી હતી કે ચેક, ખરેખર, દેવું/જવાબદારીની ચૂકવણીમાં જારી કરવામાં આવ્યો હતો.પછી આરોપી દ્વારા સ્થાપિત કેસ પર સંપૂર્ણ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું જરૂરી રહેશે, કારણ કે ધારણા સક્રિય થવાની અસર આરોપી પર પુરાવાઓનો બોજ ખસેડવા પર પડે છે.પછી તપાસની પ્રકૃતિ એ જોવાની રહેશે કે આરોપીએ ધારણાને રદિયો આપવાની પોતાની જવાબદારી નિભાવી છે કે કેમ.જો તે આમ કરવામાં નિષ્ફળ જાય, તો કોર્ટ કલમ ૧૩૮ના અન્ય ઘટકોના સંતોષને આધિન તેને દોષિત ઠેરવવા માટે તરત જ આગળ વધી શકે છે.જો અદાલતને લાગે કે આરોપી પર મૂકવામાં આવેલા પુરાવાના ભારને મુક્ત કરવામાં આવ્યો છે, તો ફરિયાદીએ ધારણાની સહાય લીધા વિના, સ્વતંત્ર રીતે આ હકીકત સાબિત કરવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવશે.કોર્ટ પછી રેકોર્ડ પરના પુરાવાના આધારે એકંદર અભિપ્રાય લેશે અને તે મુજબ નિર્ણય લેશે.

૫૬. તે તબક્કે જ્યારે અદાલતોએ તારણ કાઢ્યું કે સહી સ્વીકારવામાં આવી છે, ત્યારે અદાલતે બેમાંથી કોઈ એક પ્રશ્નની તપાસ કરવી જોઈતી હતી *(જે રીતે આરોપીએ ધારણાને રદિયો આપવાનું પસંદ કર્યું છે તેના આધારે)*:શું

આરોપીએ ચેક જારી કરતી વખતે કોઈ દેવું/જવાબદારી અસ્તિત્વમાં ન હતી તે સાબિત કરવા અને નિર્ણાયક રીતે સ્થાપિત કરવા માટે કોઈ બચાવ પુરાવાનું નેતૃત્વ કર્યું છે?ખંડન પુરાવાઓની આગેવાનીની ગેરહાજરીમાં તપાસનો સમાવેશ થશેઃશું આરોપીએ *'કેસના ચોક્કસ સંજોગો'* નો ઉલ્લેખ કરીને સંભાવનાઓની પ્રાધાન્યતા દ્વારા દેવું/જવાબદારીની ગેરહાજરી સાબિત કરી છે?

૫૭. ટ્રાયલ કોર્ટના અભિગમમાં વિકૃતિ તે જે રીતે ટ્રાયલમાં પ્રશ્નની રચના કરવા માટે આગળ વધી તેનાથી નોંધપાત્ર છે.ટ્રાયલ કોર્ટ અનુસાર, નિર્ણય લેવાનો પ્રશ્ન એ હતો કે *'શું ફરિયાદી માટે કાયદેસર રીતે માન્ય અને લાગુ કરી શકાય તેવું દેવું અસ્તિત્વમાં છે અને પ્રશ્નમાં ચેક (Ex.CWI/A) ઉપરોક્ત જવાબદારી/દેવુંના નિકાલમાં જારી કરવામાં આવ્યો હતો'*.જ્યારે પ્રશ્નની પ્રારંભિક રચના જ ખોટી હોય, ત્યારે પરિણામ યોગ્ય હોવાની અપેક્ષા રાખી શકાતી નથી.આરોપી પર આરોપ નક્કી કરવાને બદલે ફરિયાદી પર આરોપ નક્કી કરવામાં આવ્યો છે.કલમ ૧૩૯ માં ધારણાની પ્રકૃતિ અને તેની અસરની યોગ્ય સમજણના અભાવને પરિણામે ખોટો આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો છે.

૫૮. આઈન્સ્ટાઈને વિખ્યાત રીતે કહ્યું હતુંઃ

"જો મારી પાસે સમસ્યાનું સમાધાન કરવા માટે એક કલાક હોય, તો હું ૫૫ મિનિટ સમસ્યા વિશે અને ૫ મિનિટ ઉકેલ વિશે વિચારવામાં પસાર કરીશ".

અતિશયોક્તિભર્યું લાગતું હોવા છતાં, તેમણે એવું સૂચન કર્યું હોવાનું માનવામાં આવે છે કે કોઈ વ્યક્તિ જે ઉકેલ ઉત્પન્ન કરે છે તેની ગુણવત્તા સમસ્યાને ઓળખવાની વ્યક્તિની ક્ષમતા સાથે સીધી પ્રમાણમાં હોય છે.સારી રીતે વ્યાખ્યાયિત સમસ્યામાં ઘણીવાર તેનો પોતાનો ઉકેલ હોય છે.

૫૯. આઈન્સ્ટાઈનના અવતરણ પરથી ધ્યાન દોરતા, જો આ મુદ્દાને કાળજીપૂર્વક વિચાર્યા પછી અને ન્યાયિક દિમાગનો ઉપયોગ કરીને યોગ્ય રીતે તૈયાર કરવામાં આવ્યો હોત, અને જવાબદારી યોગ્ય રીતે નક્કી કરવામાં આવી હોત, તો કદાચ, સુનાવણીનું પરિણામ ખૂબ જ અલગ હોત અને આ મુકદ્દમો કદાચ આ અદાલત સુધી ન પહોંચી શક્યો હોત.

૬૦. ઉચ્ચ અદાલતના તારણો પર આવીએ તો આપણે ફરીથી જોઈએ છીએ કે, જે અભિગમ સાથે હાઇકોર્ટ રેકોર્ડ પરના પુરાવાને ધ્યાનમાં લેવા માટે આગળ વધ્યું છે તેમાં મૂળભૂત ભૂલ થઈ છે.વિવાદિત આદેશના ફકરા ૬ માં, હાઇકોર્ટને લાગે છે કે ફરિયાદીએ ચેક જારી કરવાનું સાબિત કર્યું છે, જેનો અર્થ છે

કે ધારણા તાત્કાલિક અસરથી અમલમાં આવશે.ફકરા ૧૩ માં, તે યોગ્ય રીતે અવલોકન કરે છે કે આવી ધારણાને રદિયો આપવાનો બોજ આરોપી પર છે.આગલા ફકરામાં, તે શોધે છે કે આરોપીએ ફરિયાદીને પ્રશ્નો પૂછીને અને કલમ ૩૧૩ Cr.P.C હેઠળ સંજોગો સમજાવીને ધારણાને નકારી કાઢી છે.

૬૧. જે ભૌતિક સંજોગો/આધાર પર કોર્ટ આવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચી છે તેની કોઈ સ્પષ્ટતા નથી.તે ફરિયાદમાં કરવામાં આવેલા આરોપની નોંધ કરે છે કે ફરિયાદીએ ૦૧.૦૩.૨૦૧૪ પર અને ત્યારબાદ ઘણી તારીખોએ લોન આપી હતી.આ દાવાના આધારે, હાઇકોર્ટ આઘાતજનક રીતે નિષ્કર્ષ કાઢ્યો છે કેઃ *"જો ફરિયાદીએ જુદી જુદી તારીખે લોન આપી હોય, તો તેણે અમુક દસ્તાવેજો જાળવી રાખ્યા હોવા જોઈએ, કારણ કે તે એક વખતની લોન ન હતી, પરંતુ મુદ્દલ પર ઉપાર્જિત વ્યાજ સાથે લોન હતી, જેના કારણે રકમ રૂ.૬,૯૫,૨૦૪/–".* તેથી, હાઇકોર્ટ જણાવ્યા અનુસાર, 'દેવાની રકમ સાબિત કરવાનો બોજ મુખ્યત્વે ફરિયાદી પર હતો'.

૬૨. અભિગમમાં મૂળભૂત ભૂલ એ હકીકતમાં રહેલી છે કે હાઇકોર્ટ ફરિયાદી તરફથી આરોપીને લોન લંબાવવાના તેના આરોપને ટેકો આપવા માટે પુરાવાની અછત પર સવાલ ઉઠાવ્યો છે, જ્યારે તેણે તેના બદલે આરોપી દ્વારા સ્થાપિત કેસ સાથે પોતાને સંબંધિત રાખવો જોઈએ અને શું તેણે ચેક જારી કરતી

વખતે કોઈ દેવું/જવાબદારી અસ્તિત્વમાં ન હતી તે સાબિત કરીને તેના પુરાવાઓનો બોજો ચૂકવ્યો હતો કે કેમ.

૬૩. ઉપરોક્ત વિશ્લેષણમાં, નીચેની બંને અદાલતોએ એક સાથે આરોપીની તરફેણમાં ચુકાદો આપ્યો હોવા છતાં, આ કેસમાં દખલગીરીની જરૂર છે તે નિષ્કર્ષ પર પહોંચવામાં અમને સહેજ પણ ખચકાટ નથી.કારણ કે આપણે પોઇન્ટ નંબરનો જવાબ આપ્યો છેઃ (i) નકારાત્મકમાં, બિંદુ સંખ્યાની તપાસ કરવાની જરૂર છેઃ (૨) તે ઊભું થતું નથી.

૬૪. આથી, અમે પંજાબ અને હરિયાણા હાઇકોર્ટના /૨૦૨૦ સીઆરએમ–એ નંબર ૧૪૮માં આપવામાં આવેલા ચુકાદાને રદ કરીને અપીલને મંજૂરી આપવા આગળ વધીએ છીએ અને નેગોશિએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટ, ૧૮૮૧ની કલમ ૧૩૮ હેઠળ દાખલ કરવામાં આવેલી ફરિયાદને મંજૂરી આપીએ છીએ અને સામાવાળાને ચેકની બમણી રકમ એટલે કે Rs.૧૩,૯૦,૪૦૮/– (માત્ર તેર લાખ નેવું હજાર ચારસો આઠ રૂપિયા) ના દંડ સાથે દોષિત ઠેરવીએ છીએ, જેમાં નિષ્ફળ જતાં તેને એક વર્ષની સાદી કેદની સજા ભોગવવી પડશે.

અપીલને મંજૂરી આપવામાં આવી છે.

'

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

==========

<u>અસ્વીકરણ</u>: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

<u>DISCLAIMER:</u> The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.